

початкових підготовчих процесів обробки волокна. Саме тому господині приділяли велику увагу вищезазначеним процесам і заздалегідь могли їх скорегувати. Подальші художні якості майбутнє полотно отримувало у процесі роботи вже з підготовленою сировиною, з якої формували нитки.

Подальший напрям дослідження передбачає висвітлення етапів формування нитки, утворення та завершальну обробку тканини на території Волинського Полісся.

Джерела та література: 1. Охріменко Г. Населення Волині та Волинського Полісся в праісторичні часи: Монографія. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2003. – 224 с. 2. Нестер А.Т. Народное ткачество Украинского Полесья (конца XIX – начала XX вв.): Дис. ... канд. исторических наук: 07.00.07. – Львов, 1984. – 316 с. 3. Зеленин Д.К. Описание рукописей ученого архива императорского русского географического общества. – Петроград, 1914, вып. I.

УДК 39:746.1(477.85)«18/19»

Людмила ЩЕРИЛЯ

ДОМАШНЄ ТКАЦТВО В ПОБУТІ БУКОВИНСЬКОГО СЕЛЯНИНА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті досліджено ткацтво у контексті родинного виховання традиційної буковинської сім'ї, а також місце даного домашнього промислу у щоденному житті селянина.

Ключові слова: ткацтво, суспільство, вечорниці, сім'я, музей, фольклор, календар.

Людмила ЩЕРИЛЯ

ДОМАШНЕЕ ТКАЧЕСТВО В БЫТУ БУКОВИНСКОГО КРЕСТЬЯНИНА КОНЦА ХІХ – НАЧАЛА ХХ ВВ.

В статье исследовано ткачество в контексте семейного воспитания, а также место ткаческого домашнего промысла в жизни крестьянина в конце XIX – начале XX вв.

Ключевые слова: ткачество, общество, вечерницы, семья, музей, фольклор, календарь.

Liudmila SCHERILIA

HOME WEAVING IN EVERYDAY LIFE BUKOVYNA PEASANT LATE NINETEENTH AND EARLY TWENTIETH CENTURY

This article explores weaving in the context of traditional family upbringing Bukovyna family and place of the domestic fishery in the daily life of a peasant.

Keywords: weaving, society evenings, family, museum, folklore calendar.

Практична потреба людини у тканинах для вбрання, оздоблення житла і господарських потреб зумовила масове їх виготовлення в домашніх умовах. Розглядаючи предметно-технологічну сферу традиційного ткацтва, ми виходимо з того, що в структурі побуту певні заняття виступали не просто як вид трудової діяльності. Вивчаючи ткацтво, ми концентруємо нашу увагу на тому, як у ньому відбилися художньо-естетичні засади, етична поведінка українського суспільства.

Частково означена дана проблема порушувалась у працях Г. Кожолянка [6], Я.Кожолянка [7], О. Боряк [4], О. Постолак [10], А. Ходосова [11], О. Никорак [9]. Проте питання детальнішого дослідження традиційного ткацтва через призму соціально-виробничих відносин у сім'ї та громаді залишається актуальним і потребує детальнішого вивчення.

Процес формування, закріплення і в подальшому відтворення традиційної культури здійснювався за безпосередньою участю та в середовищі кількох соціальних груп, серед яких головною була сім'я. Тут відбувалась активна трудова діяльність, життєво важливі події, ритуальні дії. Тут, сприймаючи зразки поведінки батьків, дитина здобувала перший соціальний і моральний досвід. Сім'я була охоронницею арсеналу виховання як системи спрямованого впливу на людину.

Ставлення селянства до цих питань диктувалось особливостями соціально-виробничого побуту, зокрема, значенням ткацтва в економіці сім'ї. Як вид роботи воно мало сталий домашній характер, було показником її матеріального і духовного життя. Для селянства полотном було життєво необхідним: із нього шили одяг, воно використовувалось у господарських цілях і як декоративно-обрядова тканина. Практично кожний член сім'ї тою чи іншою мірою був причетний до його виробництва – від сівби луб'яних культур до виготовлення полотна. Купувати тканини чи полотняний одяг вважалося ганьбою насамперед для жінки і одностайно засуджувалося громадською думкою.

Статевий поділ праці за видами діяльності проглядався з першого дня дитини. Вже при народженні дівчинки на неї дивилися як на «пряху» і «швачку», якій у недалекому майбутньому доведеться поділити турботи по забезпеченню сім'ї полотном і одягом: вже перші обрядові дії бабиповитухи символізували бажання забезпечити успіх у цих заняттях.

Матеріали польових етнографічних досліджень Чернівецького музею народної архітектури і побуту засвідчують, що на території Буковини був поширеним звичай відсікати новонародженій дівчинці пуповину на гребені, «щоб доброю пряхою була» [1, с. 2; 3, с. 3]. І в подальшому робота над прядінням відбувалась в основному по жіночій лінії. Зазначимо, що крім трудової спеціалізації, до ткацьких занять дівчат спонукав також звичай обдаровувати сватів рушниками. Їхня кількість (звичайно від 5 до 20) правила за доказ працьовитості нареченої – «як рушників немає, то не дівка». Тому, незалежно від потреб членів сім'ї в полотні, дівчата завчасно мали готувати посаг як доказ своєї майстерності й працьовитості.

Норми поведінки, вироблені в процесі трудової діяльності, були тісно пов'язані з трудовим ритмом. Його особливістю була сталість згідно з традиціями, яка суворо контролювалась зусиллями сім'ї. Здебільшого завдяки цьому попри недосконалість знарядь праці досягались необхідні виробничі результати.

Певне значення мало також традиційне нормування технологічного процесу в межах: сезон (пора року) – місяць – тиждень – день тижня – час доби. Так, для прядіння/ткання виділявся осінньо-зимовий період, коли основні сільськогосподарські роботи були позаду.

На жовтень-листопад переважно припадала первинна обробка сировини, на листопад-січень – прядіння; лютий-березень – снування; березень-травень (до Великодня) – ткання. За тижнями виробничий процес регулювався народним календарем, а також фазами місяця; щодо днів тижня, то, незважаючи на варіативність розподілу ткацьких робіт за днями тижня, що ускладнює узагальнення, в кожному конкретному випадку воно традиційно регламентувалось.

Норма поведінки в цих часових зрізах підтримувалась здебільшого системою заборон. У межах дня сталість трудового ритму досягалась за рахунок традиційного режиму дня, визначеного темпу, послідовності й узгодження окремих етапів трудового процесу, чергування праці й відпочинку, що відбилось у прислів'ях: «Усе добре робити, але не разом», «нинішньої роботи на завтра не відкладай» тощо.

Терміни роботи здебільшого залежать від статі, віку, становища індивіда в сімейній ієрархії. Так, прядильно-ткацькі роботи виконувалися головним чином у темний час доби – після заходу і до сходу сонця (існувало прислів'я «Рано вставала, а мало напярала») незаміжніми дівчатами і невістками. Підтвердження цьому зустрічаємо, зокрема, у весільних піснях. Так, під час сватання для матері молодой співали пісню: «Спасибі, моя ненько, / Що будила мене раненько, / А я слухала, вставала / Та рушники напярала».

Процес домашнього ткацтва добре відображений в усній народній творчості. На всіх стадіях розвитку фольклор містив практичні рекомендації щодо устрою життя, уявлення про предмети, способи ведення господарства тощо, тобто був, за словами О.М. Фрейденберг, «проекцією людських уявлень про зовнішній світ» [4, с. 55]. З різними жанрами фольклору, насамперед дитячим, а також казками, піснями, дитина знайомилася раніше, ніж могла безпосередньо брати участь у діяльності дорослих. Первісне пізнання навколишнього світу, в тому числі формування моральних і естетичних уподобань дитини відбувалося через колискові пісні: «Льон збирала, / Тонкі нитки пряла, / Тонкі нитки пряла, / Сповиточки ткала, / Щоб було дитя вродливе, / Щоб було дитя щасливе» [4, с.56]. В подальшому з тексту забавлянок, казок (особливо соціально-побутових, як, наприклад, «Мудра дівчина»), пісень, лічилок дитина дізнавалася про назви ткацьких знарядь і виробів («мотки», «мотовильце»,

«кросна», «полотно», «рушник», «сукно»), поетапним описом ткацьких робіт [4, с. 58].

Важливим засобом передачі відомостей молодшим поколінням були малі жанри фольклору, особливо загадки, які істотно розширювали уявлення дитини про сільське господарство і різного роду ремесла, оскільки розкриття теми в них було майже вичерпним. У цьому плані пізнавальна функція загадок полягала в передачі в алегоричних формах інформації про прядильні й ткацькі технології за допомогою коротких текстів, що легко запам'ятовуються: «Сиче біда зубами межі двома дубами» (терниця); «Чим більше я крутюсь, тим більше я товстію» (веретено); «П'ять овечок смичуть, а п'ять відбігають» (пальці рук, коли прядуть); «Сидить баба за бочками, перебира паличками» (верстат) тощо.

Примітно, що в усіх фольклорних жанрах фігурували певні ткацькі знаряддя і начиння. Щодо опису трудових процесів, то вони так само мали реальний, конкретний характер. Все це були відгомони первісного світосприймання, і тим повніше розкривалася дидактична функція фольклору.

У подальшому «зону найближчого розвитку дитини», за Л.Виготським, створювала гра [4, с. 60]. Діти, які жили в суспільстві, що характеризувалось натуральним видом господарської діяльності, змушені були безпосередньо брати участь у нескладних формах повсякденної праці. З розвитком виробничих сил і еволюцією знарядь праці, перш ніж брати участь у сумісній з дорослими трудовій діяльності, діти навчалися користуватися цими знаряддями. Виникала рольова гра, значення якої полягало у відтворенні людської діяльності.

Говорячи про гру як основний чинник підготовки до праці і, зокрема, вироблення в дитини навичок, необхідних для прядильних і ткацьких робіт, назвемо перш за все такі ігри селянських дітей, як «Дзига», в якій виготовлення палички за технологією збігається з виготовленням веретена (інколи її також використовували для сукання ниток); «Дзивкавка» – гра з гребенем, на якому прядуть дорослі. Вміння працювати з лляною чи конопляною сировиною, пряжею або нитками прищеплювалось дівчаткам у грі «Ляльки» (зав'яжуть вузлик ниткою... вичешуть кіску з прядива... заплітають косу); «Дід» («роблять діда з конопель») (4, с. 52-54).

Дітей залучали до трудової діяльності відносно рано. Вже в 5-6 років дівчатка виконували допоміжні роботи – намотування цівок. Це була неважка, але кропітка праця, вона сприяла формуванню необхідних у подальшому навичок.

Починаючи з 7-річного віку, участь дівчинки в роботі над полотном переставала носити ігровий або допоміжний характер. Нестаток у полотні для забезпечення сім'ї змушував матір давати малолітнім дівчаткам веретено або садити їх за прядку, якщо навіть у них «нога до прялки не діставала». В таких випадках крутити колесо допомагали хлопчики, так що виконання обов'язків дітьми відбувалося в тісному співробітництві і

взаємодопомозі. Тут мотивом трудової діяльності у дітей було усвідомлення її економічної необхідності як засобу існування, а також обов'язку перед рідними.

Зазвичай до 10-12 років дівчинка остаточно включалась у сімейну виробничу працю. До того часу її залучали і до інших робіт ткацького циклу: м'яти і витріпувати льон і коноплі, вичісувати вовну, допомагати шліхтувати пряжу, відзолювати і вибілювати полотно [3, с. 2]. Коли минало 10 років, дівчинка починала ткати. Порівняно з названими видами ткацьких робіт це була для неї важка не за віком праця. Але до цього її змушували особливі обставини («мати померла», «наймичкою жила» тощо). Часто батьки, побоюючись, що підліток заплутає пряжу, не дозволяли йому навіть підходити до верстата, тому майже кожний малюк свого часу намагався ткати крадькома. У даному разі обмін досвідом виступав у формі наслідування, а не навчання дітей, яке частіше відбувалося в старшому віці. Для жінок-господиень прядіння було частиною їхнього повсякденного життя. Але той день, коли прясти починала дівчинка, мав особливе значення.

Залучення до виконання ткацьких робіт було неможливим без виконання певних обрядодій. Особливе, сакральне ставлення до першої нитки як результату участі дівчинки у відповідній жіночій праці виявилось у обряді спалювання першої нитки (кидання в сміття «сороці на гніздо», змішування з гноєм тощо) [2, с. 17]. Ці обрядові дії повсюдно були спрямовані на забезпечення в подальшому успішного виконання цього виду робіт («щоб нитки далі так же скоро прядлись, як і горять»). Варто, однак, звернути увагу на схожість даної обрядової практики з ініціуючим обрядом постриження дитини. Способи поводження з дитячим волоссям і першою ниткою ідентичні (єдина відмінність – страх, що викинуте волосся схопить пташка для влаштування гнізда, що негативно впливатиме на здоров'я дитини). З другого боку, виконані магичні дії можуть пояснюватися специфічним змістом поняття «першого», якому завжди надавалось особливе значення (перша сівба, перший стрічний, «полазник» тощо). Однак, очевидно, що обрядові дії з ниткою означали також залучення дівчинки до трудової діяльності, закріплення за нею конкретного трудового обов'язку, який відтепер вона має виконувати сумлінно і якісно.

Подібні магичні дії з першою ниткою зафіксовано і в інших народів. Так, у Чорногорії ниткам, які зсукувала дівчинка, вперше приступивши до жіночої праці, приписувалась магична сила і їх використовували при лікуванні худоби [8, с. 57].

Прядіння як вид трудової діяльності носило характер як індивідуальної, так і групової праці. В нерозділених сім'ях могло бути по 5-7 прядильниць, крім того, дівчатка-підлітки збирались на вечорниці, де основним заняттям також було прядіння. Робота і вдома, і на вечорницях супроводжувалася сміхом, витівками, жартами, загадками, піснями тощо.

Це створювало емоціональну, святкову атмосферу, що, безперечно, полегшувало працю, підтримувало сили робітників, знімало втому та вресшті-решт сприяло досягненню мети.

Важливим було й те, що на вечорницях дівчаткам доводилося дбати про власну репутацію робітниці. Громадська думка підтримувала перш за все тих, хто відзначався вмінням, спритністю в праці. У ході колективних робіт (у тому числі на «вечорницях», «досвітках») склалися різноманітні характеристики на їхніх учасниць, що відбилося, наприклад, у малих жанрах народнопоетичної творчості – прислів'ях і приказках: «У роботі «ох», а їсть за трьох», «До роботи недужа, а до танцю – як ружа», «На роботі ззаду волочиться, а з хлопцями хихочеться», «Працює через пень-колоду», «Як на вечорниці іде, то земля гуде, а як до роботи, то нема охоти». Нарешті, саме на вечорницях створювались оптимальні умови для виявлення естетичного боку праці, коли прядильниця своєю майстерністю робила приємність і собі, і решті учасникам («У неї все горить у руках») [4, с. 53].

Турбота селянина прищепити дітям трудове вміння і навички виявлялась у способах оцінки результатів роботи і заохоченні за її виконання. Подяка у вигляді матеріальної винагороди стосувалась головним чином малолітніх (шматочки цукру, цукерки, які знаходили діти в клубку при намотуванні цівок). Значним стимулом до скорішого оволодіння технікою прядіння був дозвіл перейти від прядіння відходів («вала») на веретені до прядіння нитки на прядці. Купівля «персональної» прядки була пам'ятною подією для кожної дівчинки.

Відомо, що стосунки між сусідами і родичами ґрунтувались на принципі взаємодопомоги, коли найбільш трудомісткі операції, зокрема, обробка луб'яних культур, проводились гуртом. Обробку текстильних волокон, особливо прядіння, здійснювали часто на вечорницях, на які кожна з присутніх приходила зі своєю роботою. Запрошувались і чоловіки, вони допомагали жінкам тримати веретено, мотати пряжу в клубки, а також розважали присутніх казками, легендами, піснями, влаштовували різні ігри; майстрині обмінювались досвідом, передавали його початківцям, які, крім того, знайомились з багатим фольклором народу [8, с.104]. Вечорниці були своєрідною формою передачі трудових навичок, вони були місцем зустрічі дівчат з майбутніми нареченими. Про жінок, котрі не вміли і не бажали займатись домашнім ткацтвом, особливо обробкою волокон, складалось багато частівок.

В усній народній творчості відбилась тяжка доля жінки, на якій лежала турбота одіти сім'ю і прикрасити дім виробами власного виготовлення. У ткацтві реалізовувались творчі можливості жінки.

Після того, як мати розподілила між дочками пряжу для прядіння, дівчина, що не упоралася з роботою, зобов'язана сама просити у членів сім'ї допомогти, в чому виявлялося загальне негативне ставлення до невмілої прядильниці. З дитинства дитині прищеплювалась думка, що бути

ледачою ганебно. Заборону залишати недопрядену мичку на гребені мотивували так: «ледачою будеш», «лінь убереться» тощо. Як вже наголошувалось, велике значення мала громадська думка. Вона заохочувала осіб, які досягли успіху в будь-якому виді трудової діяльності, і засуджувала недбайливих і невмілих.

Тривала підготовка в сім'ї дівчини до трудових обов'язків завершувалася із шлюбом і переїздом до сім'ї молодого. Тема вміння і навчання молоді прядильно-ткацьким роботам властива багатьом весільним пісням:

«Дивись, князю, що береш.
Чи вона вміє прясти.
Чи не треба тобі буде
Сорочечку вкрасти» [1, с. 21].

Про це свідчить і звичай «вчити прясти» молоді: на 2-й (3-й) день весілля мати молодого або літні жінки несли молодим сніданок і брали з собою прядку, гребінь, мички та запитували молоді: вміє вона прясти чи ні. Можна припустити, що обряд навчання молоді прядінню був однією з ланок у процесі передачі накопичення досвіду.

Відповідно до специфіки економіки сім'ї, кліматичних умов Буковини визначався й час для підготовки, обробки ткацької сировини, процесу прядіння і ткацтва. Так, на обробіток ґрунту під льон та коноплі, враховуючи вказані розміри площі, витрачалось не більше одного робочого дня при одному коні. Більш складно визначити витрати часу на такі стадії обробки, як дергання льону та конопель, мочіння, розстилання, тріпання і чесання. На дергання льону (площа 1-2 га) витрачалось від 3 до 5 робочих днів, молотьбу – 4, розстилання – 2, зв'язування в снопи і перевезення в дім – 1, м'яття, тріпання і чесання – 20-25, тобто всього 30-40 днів.

Прядіння волокна починалось після закінчення польових робіт, пізно восени, з кінця жовтня чи перших чисел листопада.

Знарядями для прядіння є веретено і самопрядка. Цією роботою займались виключно жінки і дівчата-підлітки. Останніх навчали прясти з 8-9 років. Їхнє прядіння йшло на виготовлення грубих тканин. Робочий день у прядильниць починався, в основному, звечора і продовжувався далеко за північ (приблизно 6-8 годин). Просиналися вони зранку і знову бралися за роботу (годин 3-4). Робота їхня переривалась розпалюванням печі, годуванням дітей і доглядом за худобою. Протягом короткого зимового дня доводилося сидіти за веретеном чи самопрядкою не більше 4-5 годин. У середньому працювала прядильниця на добу від 12 до 18 годин. Особливо багато доводилось працювати тим жінкам, у котрих були великі сім'ї – чоловік та декілька дітей [9, с.71]

У робочий день одна жінка напрядала, в середньому, 200 гр тонкої лляної пряжі, яка йшла на краще (тонке) лляне полотно. Товстішої пряжі напрядалось до 400 гр за весь зимовий період: Одна жінка могла напрядати різної пряжі від 12 до 16 кг. У даному випадку береться в розрахунок прядіння на самопрядці. Правда, така ж кількість напрядалась і на веретено-

тені, але з більшою затратою робочого часу. Знаряддя прядіння і ткацтва виготовлялись місцевими майстрами чи привозились з інших районів, де були спеціалісти.

Полотно починали ткати звичайно після Масляниці. На виготовлення одного метра тонкого полотна витрачалось 3-4 години робочого часу. У середньому, одна ткаля за робочий день (12-14 годин) може виготовити до 5 м лляного полотна завширшки, до 50 см. Шерстяної (основа і піткання із шерсті домашніх овець) – до 7 м, напівшерстяної – 8, 5 м.

За весь зимовий період селянська сім'я з 5 осіб при одній прядильниці виготовляла 71-85 м різного полотна. Наприклад, жінка і підліток виробляли від 106 до 142 м полотна і, крім того, до 35 м грубої тканини [9, с.72].

Загальнопоширеною мірою полотна в селі слугував аршин, у ХІХ ст. він вимірювався «ліктем» (відстань від ліктя до кінця руки, що приблизно дорівнює 53 см).

В основному полотно виготовлялось для власних потреб. Бували, звичайно, випадки, що воно збувалось на ринку. Ціни на полотно, залежно від його якості, були різними.

Історично-етнографічні дослідження домашнього ткацтва українського селянства засвідчили, що в ньому переплелись стародавні та нові, пізніші форми. Воно грало важливу роль у селянському господарстві та побуті; тканину використовували для пошиття одягу, в господарських і декоративно-обрядових цілях. Ткацтво займало вагоме місце в економіці сім'ї селянина і, відповідно, таким чином формували розподіл праці за статтю, нормування виробничого процесу у часових межах, особливості родинного трудового виховання.

Джерела та література: 1. Науковий архів Чернівецького музею народної архітектури та побуту. Звіти про етнографічні розвідки в села Кіцманського району за 1987-1989 рр. – 41 арк.; 2. Науковий архів Чернівецького музею народної архітектури та побуту. Звіти про етнографічні експедиції у села Путильського району за 1990 рік. – 26 арк.; 3. Науковий архів Чернівецького музею народної архітектури та побуту. Звіти про етнографічні експедиції у села Глибоцького району за 1991 рік. – 6 арк.; 4. Боряк О.О. Ткацтво в обрядах і віруваннях українців (середина ХІХ – поч. ХХ ст.). – К., 1997. – 194с.; 5. Карпова О. Знаковость прядення/ткачества в свадебной обрядности украинцев // Третій міжнародній конгрес українців: Доповіді та повідомлення. – Харків, 1996. – С.48-50; 6. Кожоляно Г. К. Етнографія Буковини: в 3-х томах / Г. Кожоляно. – Чернівці: Золоті литаври, 1999-2004. Т. 1. – 1999. – 384 с.; Т. 2. – 2001. – 424 с.; Т. 3. – 2004. – 392 с.; 7. Кожоляно Я. Буковинський традиційний одяг. – Чернівці-Саскатун, 1994. – 262 с.; 8. Максимович М. Дни и місяці українського селянина // Собрание сочинений М.А. Максимовича: отделы Историко-топографический, археологический и этнографический. – К.: Типография Фрица, 1877. – Т. 2. – С. 439-457; 9. Никорак О. Українська народна тканина ХІХ – ХХ ст. Типологія, локалізація, художні особливості. Ч. I. Інтер'єрні тканини. – Львів, 2004. – 584 с. 10. Постолаки Е.А. Молдавское народное ткачество (ХІХ – начало ХХ в.). – Кишинев: Штиинца, 1987. – 208с.; 11. Ходосов А.А. Ткачество деревни. – М., 1930. – 88 с.